

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 26^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 2004

ΕΟΡΤΑΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΠΕΤΕΙΟΥ ΤΗΣ 28^{ΗΣ} ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1940

Η ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΥΝΙΣΤΩΣΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΟΥ κ. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΣΚΑΡΒΕΛΗ

Εορτάζουμε σέ λίγο τήν Ἐπέτειο τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου 1940, τήν Ἐπέτειο τοῦ ἱστορικοῦ «ΟΧΙ». Τοῦ «ΟΧΙ», πού ἀποτελεῖ τή συμβολοποίηση τῆς ἀπάντησης... «mais alors c'est la guerre», πού ὁ τότε πρωθυπουργός τῆς Χώρας, διερμηνεύοντας πολὺ σωστά τὰ αἰσθήματα καί τὸ φρόνημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἔδωσε στὸν ἰταλὸ πρέσβη Γκράτσι, ὅταν αὐτὸς χτύπησε τὴν πόρτα του τὰ ξημερώματα ἐκεῖνα. Ἦταν ὑπηρεσιακὸ καθήκον τοῦ πρέσβη νὰ ἀναγγεῖλει στὸν Ἑλληνα πρωθυπουργό, τὴν ἰταμὴ ἀξίωση τῆς χώρας του γιὰ παράδοση. Διότι αὐτὸ ζητοῦσε κατ' οὐσίαν μὲ τὸ χωρὶς περιθώρια χρόνου γιὰ ἀπάντηση αἴτημα ἢ μᾶλλον ἀπαίτηση εἰσόδου τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων στὴν ἑλληνικὴ γῆ. Ἡ ἀπάντηση πού ἔλαβε ὁ πρέσβης διὰ στόματος τοῦ πρωθυπουργοῦ Ἰ. Μεταξᾶ ἀντανακλοῦσε πρωτίστως τὴ θέληση τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἦταν ὅμως καί ἡ φωνὴ τῆς Ἱστορίας καί τοῦ καθήκοντος, ἦταν ἡ φωνὴ τῆς Ἑλλάδος.

Τὰ γεγονότα εἶναι γνωστὰ σὲ πολιτικὸ καί στρατιωτικὸ-ἐπιχειρησιακὸ ἐπίπεδο καί αὐτὸ πού ἐπιζητεῖται μὲ τὴ σημερινὴ παρουσίαση, εἶναι ἡ διερεύνηση τῆς γεωπολιτικῆς παραμέτρου αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Ἐπομένως, δὲν θὰ ἀκούσετε ἓνα λόγο ἐνθουσιώδη καί ἐγκωμιαστικό, ὅπως συνηθίζεται σὲ ἐθνικὲς ἐπετείους. Μὲ τὴν εὐκαιρία πού μᾶς δίδεται, θὰ ἀκούσετε μία προσέγγιση μιᾶς πτυχῆς τοῦ μεγάλου πολέμου, τῆς γεωπολιτικῆς πτυχῆς του, ὥστε νὰ σκεφθοῦμε ὅλοι, πῶς καί γιατί κάποιες φορές ξεσποῦν οἱ πόλεμοι.

Ὁ ἑλληνοϊταλικὸς πόλεμος ἀπὸ γεωπολιτικῆς πλευρᾶς, δὲν μπορεῖ νὰ ἐξετασθεῖ – καὶ τὸ ἐπισημαίνουμε αὐτὸ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς – μεμονωμένα ἢ αὐτόνομα, χωριστὰ ἀπὸ τὸν μεγάλο πόλεμο, τὸν πανευρωπαϊκὸ πρωτίστως καὶ παγκόσμιον στὴν ὁλότητά του, τὸν Β΄ Π.Π. Μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ὁμιλίας αὐτὸ θὰ γίνῃ ἀπολύτως κατανοητό. Ἐορτάζουμε τὴν ἔναρξιν ἑνὸς πολέμου μὲ τοὺς Ἰταλοὺς, ποὺ χωρὶς ἀνάπαυλα συνεχίσθηκε ἀπὸ ἕνα πόλεμον κατὰ τῶν Γερμανῶν καὶ μετὰ ἀπὸ μία τριπλῆ κατοχὴ τῆς Χώρας (γερμανοϊταλοβουλγαρικῆ), ἀπὸ μία ταυτόχρονη πολεμικῆ-ἐπιχειρησιακῆ δράση ἐκτὸς Ἑλλάδος καὶ παράλληλα μὲ ἐσωτερικὴ ἀντίστασιν κατὰ τοῦ κατακτητοῦ. Ἦρχισε τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1940 καὶ τελείωσε τὸ 1945, μὲ τὴν ἀπελευθέρωσιν καὶ τοῦ τελευταίου τμήματος ἑλληνικῆς γῆς, τῆς Κρήτης, κατὰ μῆνα Ἀπρίλιον, ἕνα μόλις μῆνα πρὶν ἀπὸ τὸν ὀριστικὸν τερματισμὸν τοῦ παγκοσμίου πολέμου.

Ὁ ἀνελέητος αὐτὸς πόλεμος παρουσιάζει γεωπολιτικὴ αἰτιακὴ ἐνότητα, ἢ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιμερισθεῖ στοὺς ἐπὶ μέρους πολέμους του, κατὰ κράτη ἢ γεωστρατηγικὰς περιοχάς. Καὶ αὐτὸ θὰ φανεῖ στὴ συνέχεια.

Οἱ πόλεμοι δὲν γίνονται τυχαῖα. Ὅπως ὅλοι οἱ πόλεμοι καὶ αὐτός, στὸν ὁποῖον ἀναφερόμεθα, ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ἀνθρώπινης δράσης, ἀνθρώπινον κατ' ἐξοχὴν προϊόν. Ὅπως ὅλοι οἱ πόλεμοι, ἔτσι καὶ αὐτὸς εἶχε τὰ αἰτίαι του. «Οὐδὲν χρῆμα μάτην γίνεταί, ἀλλὰ πάντα ἐκ λόγου τε καὶ ὑπ' ἀνάγκης...» μᾶς λέγει ὁ Λεύκιππος, ἐκφράζοντας πρῶτος τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος τῶν πραγμάτων. Στὴ βάση τῶν αἰτίων, γὰρ τὴν περίπτωσιν ποὺ ἐξετάζουμε, ὑποβόσκει καὶ ἐντοπίζεται πάντα (καὶ αὐτὸ τὸ δίδαξε ὁ Θουκυδίδης), – ἐντοπίζεται λέγω – ἡ γεωπολιτικὴ συνιστώσα. Τὸ ἔργον τοῦ ἄφησε «...κτῆμα ἐς αἰεὶ μᾶλλον ἢ ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν» αἰῶνες πολλούς, πρὶν ἢ γεωπολιτικὴ συστηματοποιηθεῖ καὶ ἐπιστημονικοποιηθεῖ στὸ πλαίσιον τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης.

Πρὶν εἰσελθόμεναι στὸ κυρίως θέμα μας, κρίνεται ἀπαραίτητη μία πολὺ σύντομη ἀναφορὰ στὴν γεωπολιτικὴ σημασίαν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, γὰρ τὴν ὁποῖαν στὸ παρελθὸν εἶχαμε ἀφιερῶσαι κανονικὴν ὁμιλίαν, σὲ αὐτὴν ἐδῶ τὴν αἴθουσαν. Ἔχουμε τὴν τύχην ἢ τὴν ἀτυχίαν νὰ εὕρισκόμεθα γεωγραφικὰ σὲ ἕνα ἀπὸ τὰ γεωπολιτικὰ κέντρα τῆς παγκόσμιας νήσου, ὅπως βλέπουν τὸν κόσμον μας οἱ πατέρες τῆς γεωπολιτικῆς, μὲ κορυφαίους τὸν Ἄγγλον Μακίντερ, τὸν Ἀμερικανὸν Σπάικμαν, τὸν Γερμανὸν Χαουσχόφερ. Εὕρισκόμεθα ἀκόμη στὸ ἐπίκεντρο τοῦ λεγομένου «Ἀνατολικοῦ Ζητήματος», τὸ ὁποῖον κάποιον βλέπουν σὰν ζήτημα κατανόησιν γῆς καὶ ἐπιρροῶν στὴ μετασοθωμανικὴ ἐποχὴ (τὴν ἐποχὴν μετὰ τὴν κατάρρευσιν τῆς Ὀθωμαν. Αὐτοκρατορίας), ἄλλοι σὰν ζήτημα ἀπαγόρευσιν καθό-

δου τῆς μεγάλης κεντρικῆς χερσαίας δύναμης, τῆς Ρωσίας (ἀδιαφόρως τσαρική, σοβιετικῆ ἢ καὶ μετασοβιετικῆς), στὶς θερμὲς θάλασσες τῆς Μεσογείου καὶ οἱ τρίτοι σὰν τὸ αἰώνιο – ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ – ζήτημα τῆς ἀντιπαλότητος Ἀνατολῆς - Δύσης, ἡ ὁποία ἔχοντας ὡς ἀφετηρία τὴν παλαιὰ ἑλληνοπερσικὴ ἀντιπαλότητα συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας. Τὸ Αἰγαῖο μαζί με τὸν ἑλληνικὸ κορμό, σὲ μία ἐνότητα, πιθανῶς δὲν θὰ παύσουν καὶ στὸ μέλλον νὰ ἀποτελοῦν τὸ γεωπολιτικὸ μῆλο τῆς ἔριδος καὶ μόνο ἡ ἔνταξη τοῦ χώρου σὲ μεγάλες πολιτικοστρατιωτικὲς ὀντότητες (ὅπως ἡ Ε.Ε. καὶ τὸ ΝΑΤΟ) φαίνεται πρὸς τὸ παρὸν νὰ τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν ἐπιβιωσιμότητά του προστασία, φυσικὰ καὶ μετὰ τὴ δική του πρόνοια γιὰ ἀσφάλεια καὶ ἄμυνα. Ἐνας τέτοιος χῶρος δὲν θὰ μπορούσε νὰ μείνει ἐκτὸς τῶν σχεδίων τοῦ πολέμου ποὺ ἐξετάζουμε.

Ἐπίσης ἀπὸ τὴν ἀρχὴ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε τὴν ἐπίδραση καὶ τὸ ρόλο τῶν ἡγετῶν ὡς πρὸς τὰ αἷτια τῶν πολέμων. Καὶ τοῦτο, διότι αὐτοὶ εἶναι τὰ φυσικὰ πρόσωπα – καὶ αὐτὸ συμβαίνει πολὺ περισσότερο στὰ ὀλοκληρωτικὰ καθεστῶτα, ὅπως ὁ φασισμὸς καὶ ὁ ναζισμὸς στοὺς ὁποίους θὰ ἀναφερθοῦμε – αὐτοὶ εἶναι τὰ φυσικὰ πρόσωπα, ποὺ μετουσιώνουν τὰ αἷτια σὲ πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς δράσεις καὶ πρακτικὲς. Εὐλόγα προκύπτει τὸ ἐρώτημα, ἂν γιὰ κάποιον λόγο ἔπαυε νὰ ὑπάρχει ἡ φυσικὴ παρουσία τοῦ Χίτλερ, ἔστω καὶ τοῦ Μουσολίνι, πρὸ τῆς ἐνάρξεως τοῦ μεγάλου πολέμου, ἡ ἱστορία θὰ ἐξελίσσετο ὅπως ἐξελίχθηκε μετὰ τὴν παρουσία τους; Νομίζω πολλοὶ θὰ ἀπαντοῦσαν ἀρνητικὰ, ἀλλὰ καὶ μόνο ἡ διατύπωση τοῦ ἐρωτήματος σηματοδοτεῖ τὴν οὐσιαστικὴ παρέμβασή τους στὰ γεγονότα, γιὰ νὰ μὴ ποῦμε τὴν ἴδια τὴν πρόκληση ἢ μεθόδευση τῶν γεγονότων. Ὑπῆρξαν καὶ οἱ δύο ἰδρυτὲς τῶν πολιτικοκοινωνικῶν θεωριῶν τους καὶ συνακόλουθα τῶν πολιτικῶν ὀργανώσεών τους, διὰ τῶν ὁποίων ἀπέκτησαν τὴν πλήρη ἐξουσία ὁ καθένας στὸ κράτος του. Ἐτσι, ἡ θεωρία καὶ ἡ ἐξουσία (δηλ. ἡ ἰσχύς) εὐρέθησαν στὰ ἴδια χέρια καὶ σὰν νὰ μὴ ἔφθανε αὐτό, στὴ συνέχεια, ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ στρατηγικὴ (ποὺ ἀφορᾷ στὴ διεξαγωγὴ τοῦ πολέμου) ταυτίστηκαν στὸ ἴδιο πρόσωπο, σαφῶς μετὰ τὸν πλέον ἀπόλυτο τρόπο στὴν περίπτωση τοῦ Χίτλερ.

Μετὰ τίς δύο αὐτὲς ἐπισημάνσεις, τῆς γεωπολιτικῆς σημασίας τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ τῶν ἀπεριορίστων δυνατοτήτων ἐπίδρασης ἐπὶ τῶν γεγονότων τῶν συγκεκριμένων ἡγετῶν, θὰ προχωρήσουμε διερευνώντας τὸ θέμα μας, τὴν γεωπολιτικὴν παράμετρο τοῦ συγκεκριμένου πολέμου, ἀναγκαστικὰ μέσα στὰ θεωρητικὰ σχήματα τοῦ φασισμοῦ καὶ τοῦ ναζισμοῦ, στοχεύοντας στοὺς γεωπολιτικοὺς «πυρῆνες» ποὺ ὄντως περιλαμβάνονται σ' αὐτά.

Ὁ φασισμὸς προηγήθηκε κατὰ τι τοῦ ναζισμοῦ, ὅμως γιὰ τὸν ἱστορικὸ χρό-

νο θεωρούνται ταυτόχρονα ιδεολογικοπολιτικά κινήματα. Οί ιδρυτές τους, Μουσολίνι (1883-1945) και Χίτλερ (1889-1945) ἦσαν σύγχρονοι, ἐπολέμησαν κατὰ τὸν Α΄ Π.Π, ἀλλὰ σὲ ἀντίπαλες συμμαχίες, καὶ κατέλαβαν τὴν ἐξουσία μὲ διαφορά μιᾶς περίπου δεκαετίας (ὁ Μουσολίνι τὸ 1922 καὶ ὁ Χίτλερ τὸ 1933). Συνέδεσαν τὶς χῶρες τους μὲ συμμαχία τὸ 1936, τὸν γνωστὸ «ἄξονα Ρώμης - Βερολίνου» (ἡ ὀνομασία ἀνήκει στὸν Μουσολίνι), στὸν ὁποῖο ἀργότερα προστέθηκε καὶ ἡ Ἰαπωνία. Ἐξέλιπαν καὶ οἱ δύο τὸ ἴδιο ἔτος 1945, τὸ μῆνα Ἀπρίλιο, μὲ διαφορά πέντε ἡμερῶν, ἀφοῦ ὀδήγησαν τὶς χῶρες τους, ἀλλὰ καὶ τὸν κόσμον στὴν καταστροφή. Μιλώντας γιὰ καταστροφή ἀναφέρω τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Ρόμπερτ Ντάουνς γιὰ τὴ βίβλο τοῦ ναζισμοῦ, τὸ βιβλίον «Ὁ Ἀγὼν μου» τοῦ Χίτλερ. Γράφει: «...γιὰ κάθε λέξη τοῦ βιβλίου χάθηκαν 125 ζωές, γιὰ κάθε σελίδα τοῦ 4.700 ζωές καὶ γιὰ κάθε κεφάλαιό του πάνω ἀπὸ 12.000.000 ἀνθρώπινες ὑπάρξεις...». Τελικά, ὁ μὲν Μουσολίνι ἐκτελέστηκε ἀπὸ Ἰταλοὺς παρτιζάνους, ὁ δὲ Χίτλερ αὐτοκτόνησε στὸ ἄντρο του, στὸ κτίριον τῆς καγκελαρίας, καθόλου ἀφύσικα εἶδη θανάτου γιὰ τὸ εἶδος τοῦ ἡγέτη πού ἐκπροσωποῦσαν.

Τὰ ιδεολογικά τους παράγωγα ἐξέθρεψαν οἱ πολιτικοκοινωνικὲς συγκυρίες τῆς ἐποχῆς τους τόσο στὴν Ἰταλία, ὅσο καὶ κυρίως στὴ Γερμανία. Ὁ ιδρυτὴς τοῦ φασισμοῦ πέρασε, πρὶν καταλήξει στὸ φασιστικὸ σχῆμα, ἀπὸ μία σειρά ιδεολογικῶν ἀναζητήσεων, μὲ σημαντικὴ θητεία στὸ σοσιαλιστικὸ στρατόπεδον τῆς χώρας του. Ὁ φασισμὸς του δὲν ἔχει τὶς προϋποθέσεις κοσμοθεωρίας ἢ ἀκόμη καὶ πολιτικῆς θεωρίας, ἀλλὰ μιᾶς πολιτικῆς πρακτικῆς πού τοῦ ἐπέτρεψε χάρη στὴ μέχρι βιαιότητος μαχητικότητά του νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία στὴν Ἰταλία καὶ νὰ τὴ διαχειριστεῖ γιὰ εἴκοσι τόσα χρόνια. Τὸ γεωπολιτικὸ του στίγμα δὲν ἀνευρίσκεται σὲ γεωπολιτικὲς θεωρίες ἢ ἀναζητήσεις. Ἐξᾴλλου στὴν Ἰταλία, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ Γερμανία, ὅπως θὰ ἀναφερθεῖ στὴ συνέχεια, ἡ γεωπολιτικὴ δὲν ἀπασχόλησε τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα, ἀλλὰ οὔτε καὶ τὴν πολιτικοστρατιωτικὴ διανόηση. Τὸ γεωπολιτικὸ στίγμα εὐρίσκεται στὴν προσωπικὴ καὶ στὴν κομματικὴ, προγονολατρικῆς προέλευσης, μεγαλαυχία καὶ μεγαλομανία τοῦ Μουσολίνι, ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἀναβίωση τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ δὲ συνθηματολογικὴ (ἐπικοινωνιακὴ θὰ λέγαμε σήμερα) ἔκφραση τοῦ γεωπολιτικοῦ πυρήνα ὑπῆρξε ὁ ὅρος «Mare Nostrum», ὁ ὁποῖος καὶ θὰ ἀναλυθεῖ στὴ συνέχεια.

Ἀντιθέτως στὴ Γερμανία, ἡ γεωπολιτικὴ ἀπασχολοῦσε ἔντονα τὴν ἐπιστημονικὴ κοινότητα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς διατύπωσης τῶν θεωριῶν τοῦ μεγάλου Ἕγγλου γεωπολιτικοῦ Μακίντερ, δηλ. μία δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ Α΄ Π.Π. Οἱ γεωπολιτικὲς ἀναζητήσεις ἐντάθηκαν ἀκόμη περισσότερο στὸ Μεσοπό-

λεμο, σὲ μία Γερμανία κατεστραμμένη καὶ ἀσφυκτιοῦσα κάτω ἀπὸ τοὺς ἐξουθενωτικούς ὅρους τῆς Συνθήκης τῶν Βερσαλλιών. Οἱ ἰδέες τῶν Γερμανῶν γεωγράφων καὶ γεωπολιτικῶν, κυρίως τῶν Ράτσελ καὶ Χαουσχόφερ, ἔδιναν προοπτικές ἀναγέννησης τοῦ γερμανικοῦ ἔθνους. Τὸ βιβλίον Mitteleuropa τοῦ γερμανοῦ Naumann, ποῦ ἐκδόθηκε τὸ 1915, δηλ. ἡ Μεσευρώπη (ἡ Κεντρικὴ Εὐρώπη) ὡς χῶρος γερμανικῆς κυριαρχίας, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν κεντρικὴ χερσαία δύναμη τῆς παγκόσμιας νήσου τοῦ Μακίντερ, ποῦ δὲν εἶναι ἄλλη ἀπὸ τὴ Γερμανία, ἄσκησε ἐξαιρετικὴ ἐπιρροή στὴ γερμανικὴ γεωπολιτικὴ σκέψη. Τὸ ναζιστικὸ κίνημα τοῦ Ἀδόλφου Χίτλερ δὲν ἔμεινε ἀδιάφορο στὰ γεωπολιτικὰ δρώμενα. Ὁ Ροῦντολφ Ἔς, ἀναπληρωτὴς Φύρερ, ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ προαναφερθέντος Χαουσχόφερ στὸ Πολυτεχνεῖο τοῦ Μονάχου καὶ εἶχε προφανῶς μυηθεῖ στὶς ἰδέες τοῦ δασκάλου του. Ὅταν τὸ 1923, μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ Μονάχου, ὁ Χίτλερ καὶ ὁ Ἔς φυλακίστηκαν, ὁ Χαουσχόφερ ἐπεσκέπτετο τὸ μαθητὴ του στὴ φυλακὴ καὶ ἐκεῖ συνδέθηκε καὶ μὲ τὸ Χίτλερ, ἀκριβῶς κατὰ τὸ διάστημα ποῦ ὁ τελευταῖος συστηματικοῦσε καὶ ἀποτύπωνε τὶς ἰδέες του στὸ ἔργο του “Ὁ Ἀγὼν μου”. Ἡ χρῆση ἀπὸ τὸν Χίτλερ τῆς γεωπολιτικῆς ὀρολογίας τὸν προοίδει. Ὁ Χίτλερ ὅμως δὲν εἶδε τὴ γεωπολιτικὴ σὰν ἐπιστήμη, ἀλλὰ σὰν χρέσιμο ἐργαλεῖο τοῦ ναζιστικοῦ δράματος. Ἐτσι, ὅπως γράφει ὁ βρετανὸς συγγραφέας Geoffrey Parker «...οἱ γεωπολιτικὲς ἰδέες σίγουρα ἐπηρέασαν τὸ ἐκρηκτικὸ μείγμα ποῦ ἔγινε γνωστὸ ὡς ναζιστικὸ δόγμα. Οἱ ἰδέες αὐτὲς χρησιμοποιήθηκαν στὴ συνέχεια γιὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν πολιτικὴ τοῦ τρίτου Ράιχ, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴν ἐδαφικὴ ἐπέκτασή του». Ἦταν τέτοια καὶ τόση ἡ ἐπίδραση τῆς γεωπολιτικῆς στὸ ναζισμό, ὥστε μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β΄ Π.Π. καὶ γιὰ ἓνα διάστημα, ἔπαυσε νὰ διδάσκεται στὰ πανεπιστήμια τῆς Δύσης, ἰδίως τῆς Γαλλίας, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς Γερμανίας, μὲ τὴν κατηγορίαν τῆς στρατευομένης σὲ πολιτικὲς σκοπιμότητες. Ὁ ναζισμὸς στὸ στόχαστρο τοῦ Χίτλερ εἶχε ἀξιώσεις κοσμοθεωρίας, ποῦ δὲν τὶς εἶχε ὁ φασισμὸς. Ἡ ἀγαπημένη λέξη τοῦ Χίτλερ... “Βελτανσάουουνκ” (κοσμοθεώρηση) αὐτὸ δηλοῖ. Γι’ αὐτὸ ὁ Χίτλερ θεωροῦσε ἑαυτὸν φιλόσοφο καὶ ἐπαίρετο, ὅτι στὸ πρόσωπό του εἶχε συμβεῖ ἡ ταύτιση τοῦ πολιτικοῦ φιλοσόφου καὶ τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ, προφανῶς σύμφωνα μὲ τὸ τοῦ Πλάτωνος «...δύναμις τε πολιτικὴ καὶ φιλοσοφία εἰς ταῦτὸν ζυμπέση». Ὁ ἴδιος γράφει: «...σὲ μακρὰ διαστήματα τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας, μπορεῖ νὰ συμβεῖ μερικὲς φορές ὁ πρακτικὸς πολιτικὸς καὶ ὁ πολιτικὸς φιλόσοφος νὰ εἶναι ἓνα». Θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του ὡς τὸν ἄνθρωπο τοῦ πεπρωμένου, σχεδὸν κἀτι σὰν Μεσοσία. Τὸ γεωπολιτικὸ πυρῆνα τοῦ ναζισμοῦ ἐκφράζουν οἱ ὅροι τοῦ Lebensraum

(δηλ. τοῦ ζωτικῆς χώρου) καὶ τοῦ Rassenlehre (ἐπιστήμης τῶν φυλῶν, φυλετικῆς θεωρίας). Ἔχουμε ἐδῶ τὶς ἔννοιες τοῦ raum καὶ τοῦ volk (τοῦ χώρου καὶ τοῦ λαοῦ) συνδεδεμένες ἢ μᾶλλον ἀλληλοσυμπληρούμενες, ὅπως θὰ ἀναλύσουμε στὴ συνέχεια.

Πρὶν ὅμως τὸ κάνουμε αὐτό, ὅπως ἄλλωστε καὶ γιὰ τὸν φασιστικὸ γεωπολιτικὸ ὄρο «mare nostrum», πρέπει νὰ διευκρινίσουμε ὅτι ἡ σύμπραξι τῆς Ἰαπωνίας στὸν ἄξονα εἶχε καὶ αὐτὴ γεωπολιτικὴ τὴν ἀφετηρία της, βασικῶς τὴ θεωρία τοῦ Χαουσχύφερ, περὶ τῆς “geopolitik der Panideen”, τῆς γεωπολιτικῆς τῶν «παν-περιοχῶν», δηλ. περιοχῶν τοῦ κόσμου, ὅπου διαβιοῦν ομάδες κρατῶν ὑπὸ τὸν ἔλεγχο καὶ τὴν κηδεμονία τοῦ ἰσχυροτέρου κράτους ἀνά περιοχή. Σὰν τέτοιο προοριζόταν ἡ Ἰαπωνία γιὰ τὴν Ἰαπωνία Ἀνατολή, ὅπως ἡ Ἰταλία γιὰ τὴν Μεσόγειο καὶ ἡ Γερμανία γιὰ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη. Ἡ θεωρία ἐπεξεργασμένη περαιτέρω μέσα σὲ ἓνα παγκόσμιο πλαίσιο, ἀναφέρεται σὲ μεγάλες γεωπολιτικὲς ὀντότητες ἡπειρωτικῆς κλίμακος, μὲ κύριες τὴν Πανευρώπη, τὴν Παναμερικὴ καὶ τὴν Πανασία, μὲ τὴ Γερμανία φυσικὰ δεσπίζουσα στὴν Πανευρώπη.

Ἡ τριπλὴ αὐτὴ συμμαχία (Γερμανίας - Ἰταλίας - Ἰαπωνίας) διέθετε καὶ ἓνα κοινὸ παρονομαστὴ βασικῶν πολιτικοστρατιωτικῶν ἐνοιῶν, μίᾳ κοινῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον θεώρησι ἐνοιῶν, ὅπως τὸ κράτος, ἡ ἰσχύς καὶ ὁ πόλεμος καὶ ὄχι μόνον. Περιοριζόμεθα, ὅμως, σὲ αὐτὲς τὶς τρεῖς, πού εἶναι ἐνδεικτικὲς, καὶ συνέβαλαν μαζὺ μὲ τὶς γεωπολιτικὲς δοξασίαι τους, στὶς γνωστὲς συμπεριφορὰς τῶν τριῶν συμμαχῶν. Τὸ «κράτος», παρὰ τὶς θεωρητικὲς διαφορὰς μεταξὺ φασισμοῦ καὶ ναζισμοῦ (ὁ πρῶτος τὸ θεωροῦσε αὐτοσκοπὸ, ὁ δεύτερος ὄργανο τῆς φυλῆς) καὶ στὶς δύο περιπτώσεις, δὲν ἦταν παρὰ τὸ αὐστηρὰ συγκεντρωτικὸ (ὀλοκληρωτικὸ) κράτος, ὄργανο τοῦ ἔθνους, προορισμένο νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ μεγαλεῖο του, γιὰ μὲν τὸ φασισμό τὴ ρωμαϊκὴ ἀναβίωσι, γιὰ δὲ τὸ ναζισμό τὴ φυλετικὴ ἀνωτερότητα καὶ ἐπικράτησι. Μὲ αὐτὲς τὶς προϋποθέσεις καὶ τὰ δύο ἔπρεπε πρωτίστως νὰ ἰσχυροποιηθοῦν, μὲ αἴχημὴ τῆς ἰσχύος τὴ στρατιωτικὴ μηχανή. Ἀλλὰ «ἰσχύς» δὲν εἶναι μόνον ἡ στρατιωτικὴ, εἶναι καὶ ἡ ἀπόκτησι ἐπιρροῆς στὸ ἐξωτερικὸ καὶ ἐπικυριαρχίας ἢ καὶ κυριαρχίας ἐπὶ χωρῶν καὶ ἐδαφῶν γιὰ λόγους μεγαλείου καὶ πρακτικούς, δηλ. οικονομικοὺς καὶ ἐξασφάλισις γῆς γιὰ τὴν ἐκλεκτὴ φυλή. Γιὰ ὅλα αὐτὰ τὸ κατάλληλο καὶ ἀπαραίτητο μέσον ἦταν ὁ «πόλεμος». Ὁ ἰμπεριαλισμὸς πού ἐνυπῆρχε στὸ φασισμό καὶ στὸ ναζισμό δὲν θὰ μπορούσε νὰ καταδικάσῃ τὸ μέσον αὐτό, τὸν πόλεμο. Τοῦναντίον τὸν ἐξυμνοῦν καὶ τὸν ἀποδέχονται ὡς τὴ μόνη ἴσως θεμιτὴ ἐνέργεια γιὰ λαοὺς μὲ ζωτικότητα καὶ θέλησι, πού προορίζονται νὰ μεγαλοουργήσουν καὶ νὰ ἡγήθοῦν τοῦ κόσμου. Τὸ τρίπτυχο

κράτος - ισχύς - πόλεμος εδράζεται τόσο σε ιδεολογική, όσο και σε γεωπολιτική βάση. Ο χρόνος δὲν μᾶς επιτρέπει πλατύτερη ἀνάλυση.

Ἐὰς προχωρήσουμε τώρα, γιὰ καλύτερη κατανόηση τῆς γεωπολιτικῆς παραμέτρου τοῦ μεγάλου πολέμου, σε μία σύντομη ἀναφορά σ' ἐκεῖνα τὰ ζητήματα ποὺ ἐχαρακτήρισάμε ὡς τοὺς «γεωπολιτικούς πυρήνες» τοῦ φασισμού καὶ τοῦ ναζισμού.

Ὁ πυρήνας «mare nostrum» ἀνάγει τὴ φασιστικὴ πολιτικὴ στὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορικὴ ἰδέα τῆς Μεσογείου ὡς ρωμαϊκῆς θάλασσας. Δὲν συνιστοῦσε κάποια γεωπολιτικὴ θεωρία, ἦταν ὅμως τὸ κύριο φασιστικὸ ὄραμα, ποὺ ἀπέβλεπε στὸ νὰ ἀποκτήσει ἡ σύγχρονη Ἰταλία μία δεσπόζουσα ἢ καὶ κυρίαρχη θέση στὸ μεσογειακὸ χῶρο. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1912 κατεῖχε τὴ Λιβύη καὶ μετὰ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης τοῦ 1923, εἶχε κατοχυρώσει καὶ τὴν κτήση τῆς ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς Δωδεκανήσου, στὴν ὁποία εἶχε θέσει πόδα ἀπὸ τὸ 1912. Πρὸς Δυσμᾶς, ἢ Μεγ. Βρετανία καὶ ἡ Γαλλία τῆς ἔφρασαν πάντοτε τὸ δρόμο μετὰ τὴ φυσικὴ παρουσία τους, ἐνῶ πρὸς Ἀνατολὰς καὶ Νότια, δηλ. πρὸς τὴν Ἑγγύς Ἀνατολὴ καὶ τὸ Βορειοαφρικανικὸ χῶρο, ἢ βρετανικὴ καὶ ἡ γαλλικὴ παρουσία, μετὰ τὴ μορφή τῆς ἀποικιοκρατίας, δημιουργοῦσαν συνθηκῆς ἀσφυξίας γιὰ τὸ ἰταλικὸ ὄραμα. Τὸ 1936 ὁ Ντοῦτσε τοῦ φασισμού, ποὺ πάντοτε εἶχε ὡς πρότυπο τὸν Καίσαρα, ἐκστρατεῖε κατὰ τῆς ἀνίσχυρης Αἰθιοπίας ποὺ ἀποτελοῦσε εὐκόλη λεία καὶ τὸν Ἀπρίλιο 1939 καταλαμβάνει τὴν Ἀλβανία, ὡς πρῶτο βῆμα πρὸς τὸν βαλκανικὸ χῶρο. Μία πρώτη κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπίδειξη ἰταλικῆς ἰσχύος εἶχε γίνει ἀπὸ τὸ 1923, μετὰ τὸν βομβαρδισμό καὶ τὴν πρόσκαιρη κατάληψη τῆς Κέρκυρας, μετὰ ἀφορμὴ τὸ ἐπεισόδιο Τελλίνι. Μέσα λοιπὸν σὲ αὐτὸ τὸ γεωπολιτικὸ πλαίσιο ἡ Ἰταλία ἀποφάσισε τὴν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπίθεση τοῦ '40, ἀν καὶ τότε, ὅπως θὰ ἰδοῦμε, ἐνήργησε μᾶλλον παρορμητικὰ, παρὰ ἀπὸ λόγους γεωπολιτικῆς συνεπείας.

Ἐνδιαφέρον μεγάλο παρουσιάζει ὁ γερμανικὸς γεωπολιτικὸς πυρήνας τοῦ «lebensraum» (ζωτικὸ χῶρο), διότι αὐτὸς ὑπῆρξε ὄντως βασικὴ γεωπολιτικὴ θεωρία τοῦ ἐξέχοντος Γερμανοῦ ἐπιστήμονος - γεωγράφου, καθηγητοῦ στὰ πανεπιστήμια τοῦ Μονάχου καὶ ἀργότερα τῆς Λειψίας στὶς δεκαετίες 1870 καὶ 1880, Friedrich Ratzel. Ὡς γεωγράφος, εἶχε ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴν Ἀνθρωπογεωγραφία σὲ ὅλες τὶς πτυχές τῆς (πολιτικὴ, οικονομικὴ, πολιτισμικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐθνικοκρατικὴ καὶ ἀμυντικὴ). Βασικὴ γεωγραφικὴ του ἀποψη εἶναι, ὅτι ἕνας λαὸς δὲν μπορεῖ νὰ εὐημερήσει καὶ νὰ ἀξιοποιήσῃ πλήρως ἢ στὰ ὅριά των τὶς ζωτικὲς του δυνάμεις χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀπαραίτητου ἐδαφικοῦ χῶρου (ἐδῶ

εμφανίζεται και ὁ ὅρος «άνθρωποχώρος»). Ἄλλη ἀποψή του εἶναι ὅτι, τὸ «lebensraum», ὁ ζωτικός χώρος, δὲν ἔχει στατικό χαρακτήρα, ἀλλὰ αὐξάνεται σὲ μέγεθος... μὲ τὴν ἐθνική ζωτικότητα, τὴν ὁποία καὶ ἐκτρέφει. Τέλος, μία τρίτη, ὅτι ἡ ὑποανάπτυξη (ἐνὸς κράτους, ἐνὸς λαοῦ) συνοδεύεται πάντοτε ἀπὸ μία σταδιακὴ μείωση τοῦ ἐδαφικοῦ χώρου του. Αὐτὲς οἱ θέσεις του συνιστοῦσαν τὴν οὐσία τῶν σκέψεών του. Ἐνα κράτος παρακμάζον, οὔτε λίγο οὔτε πολύ, παραχωρεῖ τὰ δικαιώματά του στὴ ζωὴ στὸ γείτονά του ἐκείνον, ὁ ὁποῖος καὶ διεκδικεῖ τὸν ἴδιον τὸν ἄνθρωπο (ὡς ἔχουμε πάντα ὑπόψη μας αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες). Βέβαια ὁ Ratzel κατηγορήθηκε ὅτι μὲ τὴν ἐπιστήμη του ἔγινε τροφοδότης τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ, ἐδῶ ὅμως μᾶς ἐνδιαφέρει τὸ γεγονός, ὅτι ἀκουσίως ἔγινε ὁ καλύτερος τροφοδότης τῆς ναζιστικῆς ἰδεολογίας. Ἐνας δυναμικὸς λαὸς χρειάζοταν ἐπαρκὲς ἔδαφος (grossraum) γιὰ νὰ κάνει πραγματικότητες τὶς δυνατότητές του καὶ ὁ Χίτλερ ὑπέσχετο νὰ ἐπαναφέρει τὸ δυναμισμό στὸ γερμανικὸ λαό. Ἔτσι ξεκίνησε ὁ ναζισμὸς γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς Grossdeutschland (Μεγάλης Γερμανίας) τὸ 1938 μὲ τὸ Anschluss, τὴν ἐνσωμάτωση τῆς Αὐστρίας στὸ τρίτο Ράιχ. Ἀπὸ τὸ 1920 ὁ Χίτλερ εἶχε ἐκθέσει στὸ λαὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ μὲ τὰ 25 σημεία τοῦ κινήματος καὶ ἐκεῖ μίλησε γιὰ τὴν ἔνωση ὅλων τῶν Γερμανιῶν σὲ μία Μεγάλη Γερμανία, γιὰ τὴν κατάργηση τῶν ἀλυσίδων τῶν Βερσαλλιῶν (τὴ Δημοκρατία τῆς Βαϊμάρης ἀποκαλοῦσε πάντα κυβέρνηση τῶν Βερσαλλιῶν) καὶ ἐπίσης γιὰ τὴν ἀπόδοση τῶν γερμανικῶν ἀποικιῶν, ἀπαιτώντας «...τὸ ἀναγκαῖο ἔδαφος γιὰ τὴ διατροφή τοῦ λαοῦ μας καὶ τὴν ἀπορρόφηση, μέσω τῆς ἀποίκισης, τοῦ πλεονάζοντος τοῦ πληθυσμοῦ μας». Εἶναι ἀληθές, ὅτι πολλοὶ γεωπολιτικοὶ καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὁ Χαουσχόφερ, δὲν ἔβλεπαν τὴ ρατσελλιανὴ ἀντίληψη περὶ ζωτικοῦ χώρου, μόνο μὲ τὴν ἔννοια τῆς κατάκτησης, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιρροῆς, τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης, τῆς πολιτικῆς διείσδυσης καὶ μάλιστα ἀπὸ γεωγραφικῆς σκοπιᾶς, τὴν προσδιόριζαν, δηλ. προσδιόριζαν τὸ ζωτικὸν ἴδιον πρὸς ἀνατολὰς (Drang nach Osten, ἀναπόφευκτη τάση, πορεία πρὸς ἀνατολὰς), πρὸς τὴν κεντρικὴ καὶ ἀνατολικὴ Εὐρώπη, πού γενικότερα ἔφθανε πρὸς τὴν Οὐκρανία καὶ τὴ Νότια Ρωσία, ἀλλὰ καὶ μέσω τῶν Βαλκανιῶν στὴ Μέση Ἀνατολή. Εἶχε λοιπὸν καὶ τὸ σχέδιο «Μπαρμπαρόσα» κατὰ τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσης γεωπολιτικὴ τὴν ἀφετηρία του, ἄσχετα ἂν εἶχε προηγηθεῖ ἀπὸ τὸ 1939 τὸ Σύνθημα Ρίμπεντροπ - Μολότωφ, πού ἔβλεπε τὰ χέρια τοῦ Χίτλερ γιὰ τὴν καθυπόταξη τῆς Δύσης, πρὶν ἐπιχειρήσει, καλυμμένως πλέον νὰ καθυποτάξει καὶ τὴν Ἀνατολή.

Ὡς πρὸς τὸν δεύτερο γεωπολιτικὸ πυρήνα, αὐτὸν τοῦ «Rassenlehre» (τῆς

φυλετικής θεωρίας), αυτός αφ' εαυτού δὲν διαθέτει γεωπολιτική αιτιολογία και ἔχει μᾶλλον νιτσεική τὴν προέλευση. Ὅμως, ἀποκτᾶ τρομακτικές διαστάσεις ὡς πρὸς τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ θεωρία αὐτὴ ἀναπτύσσεται σὰν μία πτυχή τῆς γεωπολιτικῆς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸν ὄρο «lebensraum» (ζωτικός χῶρος). Ὑποστηρίχθηκε ὅτι οἱ ἔννοιες *rassen* καὶ *raum* (φυλὴ καὶ χῶρος) συνδεδεμένες, ἦταν ἡ πεμπτοσύνη τῆς γεωπολιτικῆς, ὅπως καὶ οἱ ἀντίστοιχες *blut* καὶ *boden* (αἷμα καὶ γῆ). Ἐπιβάλλεται νὰ ἀναφερθοῦμε δι' ὀλίγων στὴ χιτλερική θεωρία περί... «φυλετικῆς ὑπεροχῆς» καὶ κατ' ἐπέκταση στὴν «κυρίαρχη φυλή», πού δὲν ἦταν ἄλλη ἀπὸ τὴ γερμανική, τὴ φυλὴ τῶν Ἀρείων, τῶν... Προμηθέων τῆς ἀνθρωπότητας, καίτοι αὐτὰ εἶναι γνωστά. Διαβάζοντας ὅτι, οὔτε λίγο οὔτε πολὺ, ...τὸ πρόβλημα τοῦ αἵματος (δηλ. τῆς καθαρότητάς του) καὶ τῆς φυλῆς, εἶναι τὸ «κλειδί τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου», ἀποψη διατυπωμένη ἀπὸ ἄνθρωπο πού ἀγνοοῦσε τὴν ἱστορία καὶ τὴν ἀνθρωπολογία καὶ εἶχε ἑλλιπῆ παιδεία, διαπιστώνουμε ὅτι ἦταν ἐξαιρετικά ἀπλουστευτικός στὴν ἐρμηνεία τῶν σύνθετων πολιτικοκοινωνικῶν φαινομένων. Τὸ μόνο πού ἀποκομίζει κανεὶς εἶναι μία αἴσθησις ἐπικινδυνότητας, γιὰ τὴν περίπτωσι κατὰ τὴν ὁποία αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποκτοῦσε ἐξουσία. Καὶ ὅμως τὴν ἀπέκτησε τὸ 1933. Ἦδη ἀπὸ τὸ 1919 ὁ Χίτλερ εἶχε γράψει «...ἓνα κράτος πού, σὲ μιὰ ἐποχὴ μόλυνσης τῶν φυλῶν, ἐπαγρυπνεῖ ζηλότυπα στὴ διατήρησι τῶν καλύτερων στοιχείων τῆς φυλῆς του, θὰ πρέπει νὰ γίνῃ μιὰ μέρα κύριος τοῦ κόσμου... ἄς μὴ τὸ ξεχνοῦν ποτὲ ὅσοι προσχωροῦν στὸ κίνημά μας». Σύμφωνα μὲ τὴ «Βελτσανόουινκ» (κοσμοθεωρία) τῆς φυλῆς, ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ μας – λέγει ὁ Χίτλερ – εἶναι «...νὰ κατακτήσουμε, νὰ ἐξασφαλίσουμε στὴ φυλὴ τῶν ἀφεντάδων τὴ θέση της στὸν ἥλιο, δηλ. τὸ ζωτικὸ της χῶρο, χῶρο θανάσιμο γιὰ τίς κατώτερες φυλές, πού εἶναι καταδικασμένες στὴ δουλεία». Ποιὲς ἦσαν οἱ κατώτερες φυλές; Οἱ Τσέχοι, οἱ Πολωνοί, οἱ Ρῶσοι, πού προορίζονταν γιὰ ξυλοκόποι καὶ νεροκουβαλητὲς τῶν Γερμανῶν κυρίων τους. Σκουπίδια ἦσαν οἱ Ἑβραῖοι καὶ οἱ Σλάβοι. Γιὰ τοὺς Ἀφρικανοὺς ἔγραψε ὅτι «...εἶναι ἐγκληματικὴ παραφροσύνη νὰ ἐπιμενοῦμε νὰ ἐκπαιδεύσουμε ἓνα γεννημένο μισοπίθηκο, μέχρι πού νὰ πιστέψῃ κανεὶς πὼς τὸν κάναμε νομικό... ἐνῶ ἑκατομμύρια μέλη τῆς πιὸ πολιτισμένης φυλῆς (ἐννοεῖ τοὺς Γερμανοὺς) πρέπει νὰ παραμένουν σὲ ἐντελῶς ἀνάξιες καταστάσεις... εἶναι ἁμαρτία ἐναντίον τῆς θέλησῆς τοῦ Αἰώνιου Δημιουργοῦ, ἂν τὰ πιὸ προικισμένα πλάσματά του ἀφεθοῦν νὰ ξεπέσουν...».

Ἄς μᾶς ἐπιτραπεῖ, σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῆς ὁμιλίας, νὰ κάνουμε μιὰ παρένθεσι, προκειμένου νὰ δώσουμε μιὰ εἰκόνα τοῦ Χίτλερ (δὲν τὸ κάναμε γιὰ τὸ Μουσολίνι, ἄς τὸ κάνουμε γιὰ τὸν Χίτλερ), μιὰ εἰκόνα ἔτσι ὅπως μᾶς τὴ δίνει ὁ

Ἡλίας Τσιριμῶκος στήν κριτική του γιά τὸ ἔργο τοῦ Χίτλερ «ὁ Ἄγών μου». Γράφει: «...θολὸς σὰν προέλευση, θολὸς σὰν ἠθικὴ ὑπόσταση, θολὸς σὰν κοινω- νικὴ μονάδα, θολὸς σὰν πνευματικὴ ὑπαρξή, ἔκανε δύναμη τὸ μῖσος τῶν ἀποτυ- χημένων καὶ μὲ τὴ βοήθεια κάποιας ρητορικῆς ικανότητάς του, κατόρθωσε νὰ μαγνητίζει μάζες, θολές καὶ αὐτές, ἀβέβαιες γιά τὸ μέλλον, πού ἀναζητοῦσαν ἓνα μαγνήτη». Ἄλλὰ καὶ ὁ Ρόμπερτ Ντάουιν κρίνοντας τὸν «Ἄγωνα» δίνει τὴ δι- κή του ἀποψη. Γράφει: «...ὁ μισομορφωμένος Χίτλερ ἦταν ἓνα μωσαϊκὸ ἐπιδρά- σεων, τῆς ἀμοραλιστικῆς πολιτικότητάς τοῦ Μακιαβέλλι, τοῦ μυστικιστικοῦ ἐθνικισμοῦ καὶ ρομαντισμοῦ τοῦ Ντάρβιν, τοῦ παραφουσκωμένου φυλετισμοῦ τοῦ Γκομπινώ, τοῦ μεσαιωνικοῦ συμπλέγματος τοῦ Φίχτε καὶ τοῦ Χέγκελ, τῆς στρατιωτικῆς καυχησιολογίας τοῦ Τράϊτσε καὶ Μπερνάρντι καὶ τῆς οικονομικῆς συνωμοσίας τῆς κάστας τῶν Πρώσων Γιούνκερς».

Κλείνουμε τὴν παρένθεση.

Μὲ γεωπολιτικὸ ὑπόβαθρο τὰ μέχρι τοῦδε λίαν συνοπτικῶς ἐκτεθέντα, ξεκί- νησε ὁ μεγάλος πόλεμος. Γιά τὴ Χώρα μας ἡ ἐκκίνηση δόθηκε, ὡς γνωστὸν, τὰ ξημερῶματα τῆς 28^{ης} Ὀκτωβρίου τοῦ '40. Ἡ ἡμερομηνία ἦταν ἐπιλογὴ τῆς Ἰταλίας καὶ ἡ ἀπόφαση τῆς ἐπίθεσης ἐλήφθη, λίγες ἡμέρες ἐνωρίτερα, μόλις τὴ 15^η τοῦ ἰδίου μηνός, κατὰ τὴ σύσκεψη στὸ Palazzo Venezia.

Ἡ ἐπιλογὴ τῆς ἡμερομηνίας δὲν εἶναι ἴσως ἄσχετη μὲ τὴ γνωστὴ «πορεία πρὸς τὴ Ρώμη» τῶν φασιστῶν, τὴν ἴδια ἡμέρα καὶ τὸν ἴδιο μῆνα τοῦ 1922 καὶ τὴν κατάληψη ἀπὸ αὐτοὺς τῆς ἐξουσίας. Καμία δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ ἐλληνικὸς χῶρος περιλαμβανόταν στοὺς ὀραματισμοὺς τοῦ νέου Καίσαρα, ὅμως ἡ ἀπόφαση τῆς ἐπίθεσης, πού ὁ τρόπος μάλιστα τῆς κοινοποίησής της τὴν καθιστοῦσε ἀναπόδραστη, μᾶλλον ἐλήφθη παρορμητικὰ, χωρὶς ὀρθὴ στρατιωτικὴ ἐκτίμηση τῆς κατάστασης καὶ χωρὶς σωστὴ προπαρασκευή, παρ' ὅλο πού τὰ ἰταλικά στρατεύματα εὐρίσκοντο ἀπὸ ἔτους καὶ πλέον στὴν Ἀλβανία, προσανα- τολισμένα πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ μερικῶς πρὸς τὴ Γιουγκοσλαβία. Ἡ εἴσοδος τότε τῶν γερμανικῶν στρατευμάτων στὸ Βουκουρέστι, χωρὶς προηγούμενη ἐνη- μέρωσή του ἀπὸ τὸ σύμμαχό του Χίτλερ, ἐξόργισε τὸν Ντοῦτσε, πού ὁμολόγη- σε ὅτι θὰ τὸν πλήρωνε μὲ τὸ ἴδιο νόμισμα, ἀφήνοντάς τον νὰ πληροφορηθεῖ τὴν ἐπίθεσή του κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν τύπο.

Οἱ παλαιοὶ ἀλληλοθαυμασμοί, σὲ ἰδεολογικοπολιτικὸ ἔδαφος, τῶν Ντοῦτσε καὶ Φύρερ, ἰδίως ἀπὸ τότε πού συγκρότησαν τὸν «ἄξονα», ὅταν ἀπὸ κοινοῦ βοή- θησαν τὸν Φράνκο τῆς Ἰσπανίας στὸν ἐμφύλιο πού ἀντιμετώπιζε, μετὰ τὴν ἔναρ- ξη τῶν στρατιωτικῶν ἐπιχειρήσεων, εἶχαν δώσει τὴ θέση τους σὲ μία ἀπέχθεια

και όχι λίγες φορές σε κακολογίες, ιδίως από πλευράς Χίτλερ, που ένιοτε εξέφραζε την αηδία του για τις αποτυχίες του Ιταλικού στρατού στη Βόρεια Αφρική και στη συνέχεια στο έλληνοϊταλικό μέτωπο. Έξάλλου οι Ιταλοί ποτέ δεν είχαν συμπεριληφθεί στους Αρείους και δεν είχε φύγει από τη γερμανική μνήμη το γεγονός, ότι στον Α΄ Μεγάλο Πόλεμο ήσαν αντίπαλοι των Κεντρικών Δυνάμεων.

Η είσοδος λοιπόν των Γερμανών στη Ρουμανία και η διαφαινόμενη έπιρροή τους τόσο προς τη Σόφια, όσο και προς το Βελιγράδι, έθετε στο περιθώριο την Ιταλία ακόμη και στη Βαλκανική, τον κατ' έξοχή χώρο της. Παράλληλα η αδυναμία της κατά της Γαλλίας, η άπραξία του στόλου της εμπρός στην παρουσία του αγγλικού στόλου στη Μεσόγειο και οι επιχειρησιακές της αδυναμίες, ακόμη και ήττες στη Βόρεια Αφρική, ζητούσαν από τον Ντούτσε μία απάντηση. Την βρήκε στην Ελλάδα ίσως σαν διέξοδο. Πιθανόν όμως και λόγω κακής πληροφόρησης ως προς την πολιτική κατάσταση, που τον έκανε να πιστεύει ότι το καθεστώς εδώ ήταν υπό κατάρρευση και οι Έλληνες κάθε άλλο παρά πρόθυμοι για αντίσταση. Είχε έτσι εμπρός του μία εύκολη και γρήγορη έπιτυχία, που του ήταν απολύτως απαραίτητη στο συγκεκριμένο χρόνο. Είχε εμπρός του την ευκαιρία να παραθέσει στο γερμανικό «blitzkrieg» (κεραυνοβόλο πόλεμο) τον Ιταλικό «blitzkrieg». Έκτιμούσε προφανώς ο Μουσολίνι, ότι το Βουκουρέστι ήταν καλή άφορμή, μπορούσε να γίνει το έναυσμα για να θέσει πόδα στην Ελλάδα και μέσω της κατεχομένης ήδη Δωδεκανήσου, να βρεθεί στο κατώφλι της Έγγυς Ανατολής.

Ός προς τη μεγάλη τώρα σημασία του «OXI», αυτή συνάγεται από την τότε γενικότερη κατάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο, που στην ολότητά του (Αυστρία, Τσεχοσλοβακία, Ουγγαρία, Πολωνία, Δανία, Ολλανδία, Βέλγιο, Γαλλία) εύρισκετο ήδη υπό γερμανική κατοχή. Έπομένως το «OXI» ήταν μία δύσκολη απόφαση όταν το σύμπαν είχε καταρρεύσει και η Ελλάς ήταν μόνη, όμως δεν ήταν απόφαση της στιγμής ή της παρόρμησης. Το όμολογεί ο ίδιος ο Μεταξάς στην προς τους αρχισυντάκτες του αθηναϊκού τύπου όμιλία του της 30ής Οκτωβρίου του '40 «...μη νομίζετε ότι η απόφαση του «OXI» πάρθηκε έτσι, σε μια στιγμή, μη φαντασθείτε ότι εμπήκαμε στον πόλεμο αϊφνιδιαστικά...». Ήταν λοιπόν απόφαση ειλημμένη από καιρό, πολύ καιρό (αν θέλετε χρονική ένδειξη, από το 1934) στη βάση των γεωπολιτικών αντιλήψεων ή μάλλον πεποιθήσεών του. «Η Ελλάς δεν είναι μία χερσόνησος περιβρεχομένη από θάλασσα, αλλά μία θάλασσα περιβαλλομένη υπό ξηράς – έλεγε τότε στην απόρρητη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών (28 Φεβρ. 1934) – και δεν δύναται να τὰ βάλει ως εκ της γεωγραφικής θέσεώς της με καμιά απολύτως ναυτική δύναμη

μεγάλη. Είναι κάτι τὸ ὁποῖον οὐδὲ νὰ σκεφθεῖ δύναται. Ἡ Ἑλλάς δύναται νὰ θέσει ὡς δόγμα πολιτικόν, ὅτι ἐν οὐδεμίᾳ περιπτώσει δύναται νὰ εὕρεθῃ εἰς στρατόπεδον ἀντίθετον ἐκείνου, εἰς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται ἡ Ἀγγλία». Εἶχε πολὺ σωστή ἀντίληψη περὶ τῆς γεωπολιτικῆς σημασίας τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου. Ὁ πρωθυπουργὸς ἦταν ἀπὸ τοὺς ἐλαχίστους Ἑλληνας τῆς ἐποχῆς του – ἂν δὲν ἦταν ὁ μόνος – πού λόγῳ τῆς μετεκπαίδευσής του στὴ Στρατιωτικὴ Ἀκαδημία τοῦ Βερολίνου, ἦταν ἐνήμερος τῶν θεωριῶν καὶ τῶν ρευμάτων τῆς γεωπολιτικῆς τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰῶνα καὶ τοῦ μεσοπολέμου. Ἀπαλλαγμένος προσωπικῶν προτιμήσεων, προσέβλεπε στὸ συμφέρον τοῦ τόπου καὶ μόνον, μάλιστα προδίδεκε τὴν ἔκβαση τοῦ μεγάλου πολέμου καὶ ἔβλεπε τὴ χώρα στὸ πλευρὸ τῶν νικητῶν καὶ μάλιστα νὰ ἀποζημιώνεται «...θὰ προσέξατε τὸ τηλεγράφημα τοῦ κ. Τσώρτσιλ – ἔλεγε στοὺς ἀρχισυντάκτες – ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι εἰς τὸ τηλεγράφημα αὐτὸ δὲν βλέπουν γραπτὴ τὴν ἐπιβεβαίωση ἐγγράφου συμφωνίας διὰ τὰ Δωδεκάνησα, δὲν ξέρουν νὰ διαβάσουν μέσα ἀπὸ τίς γραμμές...». Εἶχε ζήσει τὸ «διχασμὸ» καὶ γνωρίζοντας τίς συνέπειές του, δὲν εἶχε πρόβλημα νὰ ἀκολουθήσει πολιτικὴ αὐστηρῆς οὐδετερότητας μέχρι τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, δηλ. Κωνσταντινικὴ πολιτικὴ καὶ μετὰ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου, πολιτικὴ συμμαχίας μὲ τίς ναυτικὲς δυνάμεις, δηλ. Βενιζελικὴ (μὲ τίς δυνάμεις τῆς περιμέτρου, δηλ. τῆς rimland, κατὰ τὸν κορυφαῖο γεωπολιτικὸ Μακίντερ, οὐσιαστικὰ μὲ τὴ Μεγ. Βρετανία).

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πολέμου μὲ τὴν Ἰταλία εἶναι γνωστὴ καὶ ἔτυχε τότε τοῦ θαυμασμοῦ ὅλου τοῦ ἐλεύθερου κόσμου. Ὁ ἰταλικὸς φασισμὸς ἐδέχθη ἠχηρὸ ράπισμα στὰ βουνὰ τῆς Ἀλβανίας καὶ ἡ μικρὴ μας χώρα διέσωσε καὶ τὴν τιμὴ καὶ τὴν ἐλευθερίαν της. Δὲν ἀπῆλause ὅμως τὴ νίκη της, διότι οἱ γεωπολιτικὲς καὶ στρατηγικὲς ἀνάγκες τοῦ Ἄξονα ἔπρεπε νὰ ἱκανοποιηθοῦν καὶ διὰ τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου καὶ ἀφοῦ αὐτὸ δὲν τὸ εἶχε ἐπιτύχει ἡ Ἰταλία, θὰ τὸ ἀνελάμβανε ἡ Γερμανία, ὅπως καὶ ἔγινε. Μία Γερμανία μὲ δυνάμεις ἤδη στὴ Βόρ. Ἀφρικῆ (τὸ γνωστὸ Ἄφρিকা Κόρπς) καὶ βλέψεις στὴ Μέση Ἀνατολή, μία Γερμανία μὲ ὄραμα τὴ Drang nach Osten (πορεία πρὸς Ἀνατολὰς) πρὸς τὴ Ρωσία, δὲν θὰ ἄφηνε τὸν ἑλληνικὸν χῶρον στὰ χέρια τῆς Συμμαχίας, ἰδιαιτέρως τῶν Βρετανῶν. Δὲν θὰ ἄφηνε νὰ δημιουργηθεῖ ἓνα μέτωπο, ὅπως αὐτὸ τοῦ Α΄ Π.Π. (τὸ Μακεδονικὸ μέτωπο), οὔτε θὰ χάριζε στὴ Συμμαχία μία ἑτοίμη πρόσβαση ἄγουσα πρὸς τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη (καὶ ὄντως ἀργότερα, ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐρρίφθη στὴ συμμαχικὴ τράπεζα, ἄσχετα ἂν τελικὰ ἐπελέγη ἡ ἀπόβαση στὴν Ἰταλία), οὔτε θὰ ἐπέτρεπε νὰ προσβάλλονται ἀπὸ ἀέρος, ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ ἔδαφος, οἱ πετρελαιοπηγὲς τῆς Ρουμανίας καὶ νὰ σφυροκοποῦνται οἱ προελαύνουσες πρὸς τὸν Καύκασο γερμα-

νικές δυνάμεις. Ἡ γεωπολιτική σημασία τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου δὲν μπορεῖ νὰ παραμερισθεῖ, πολὺ περισσότερο νὰ ἀγνοηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἰσχυροὺς γεωπολιτικοὺς παῖκτες τοῦ παγκόσμιου γίνεσθαι καὶ μάλιστα σὲ ὄρες πολέμου. Ἡ μικρὴ Ἑλλάδα ἔγραψε νέες σελίδες δόξης στὰ Μακεδονικὰ βουνά, αὐτὴ τὴ φορὰ καὶ στὴν Κρήτη καὶ μετὰ τὴν κατοχὴ τῆς συνέχισε τὸν κατὰ τοῦ Ἄξονα πόλεμο στὴ Βόρ. Ἀφρική, στὴν Ἰταλία, στὰ νησιά τοῦ Αἰγαίου, μὲ ἀντίσταση στὸ ἐσωτερικὸ τῆς, μέχρις ὅτου ἡ χώρα ἀπέκτησε καὶ πάλι τὴν ἐλευθερίαν τῆς.

Σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο, λόγῳ καὶ τοῦ χρόνου ποὺ πιέζει, ὀλοκληρώνουμε τὴ γεωπολιτικὴ παράμετρο τοῦ μεγάλου πολέμου, τὴ σχετικὴ μὲ τὴ Χώρα μας. Ἡ γεωπολιτικὴ βέβαια εἶχε τὴ συνέχειάν τῆς, τόσο στὸν ἐμφύλιον πόλεμον ποὺ ἀκολούθησε, ὅσο καὶ στὸ κυπριακὸ ζήτημα. Ἀγνοήθηκε αὐτὴ ἡ παράμετρος καὶ στίς δύο περιπτώσεις, ἐνῶ ἂν ἐλαμβάνετο ὑπόψη, πολὺ πιθανὸν ἄλλες νὰ ἦσαν οἱ ἐξελίξεις. Μία σχετικὴ ἀνάλυση ὅμως ἐκφεύγει τοῦ πλαισίου τῆς σημερινῆς ὁμιλίας.

Φρονῶ ὅτι μία ὁμιλία ὅπως ἡ σημερινή, πανηγυρικὴ, ἐπετειακὴ, δὲν ἀρμόζει καὶ δὲν εἶναι προσήκον νὰ κλείσει μὲ τὴν κατάθεση τῆς γεωπολιτικῆς καὶ μόνον πλευρᾶς. Αὐτὸ ποὺ πρέπει νὰ τονισθεῖ μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς παρουσίας ὁμιλίας, εἶναι ὅτι ἡ συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδος σ' αὐτὸν τὸν πόλεμον ὑπῆρξε τότε ἐξαιρετικὰ εὐεργετικὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Τὸ ἔπος τοῦ '40 κατέδειξε στὸν κόσμον, σὲ μία πολὺ κρίσιμη καμπὴ τοῦ ὅλου πολέμου, τὴ μεγάλη σημασία τῶν ἐννοιῶν τοῦ χρέους, τῆς τιμῆς, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας. Ἦχησε σὰν ἐγερτήριο σάλπισμα στὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης καὶ ἐθέρμανε τὶς καρδιὰς τῶν ἀνθρώπων, τοὺς ἔδωσε ἐλπίδα καὶ ἐχαλύδωσε τὴν πίστη τους στὸν ἀγῶνα. Ἡ ἀντίσταση κατὰ τῶν Γερμανῶν εἶχε ἄμεσες, δυσμενεῖς στρατηγικὲς συνέπειες γι' αὐτούς, στὰ πρὸς ἀνατολὰς κατὰ τῆς Ρωσίας σχέδιά τους, ἀλλὰ καὶ στὴ γενικότερη ἐξέλιξη τοῦ πολέμου. Ἡ συμβολὴ τῆς Ἑλλάδος σ' αὐτὸν ὑπῆρξε πολλαπλῶς θετικὴ καὶ εἶναι ὀριστικὰ καὶ ἀνέκκλητα κατατεθειμένη στὴ βίβλο τῆς ἱστορίας αὐτοῦ τοῦ πολέμου. Ἡ μικρὰ Ἑλλάς ἔτυχε τότε τοῦ ἀπέραντου θαυμασμοῦ καὶ τῆς θαθεῖας εὐγνωμοσύνης τοῦ κόσμου. Γιὰ τὴ συμβολὴ τῆς, οἱ μαρτυρίες τῶν ξένων ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία καὶ μάλιστα οἱ μαρτυρίες ποὺ ἔγιναν μεσοῦντος τοῦ πολέμου, διότι αὐτὲς εἶναι εἰδικρινεῖς καὶ ἀπαλλαγμένες σκοπιμοτήτων. Τέτοια μαρτυρία εἶναι ἡ τοῦ Φίλιπ Νόελ Μπαϊκερ, Ὑπουργοῦ Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας τῆς Μεγ. Βρετανίας, ὁ ὁποῖος σὲ ραδιοφωνικὴ ὁμιλία του τὴν 28^η Ὀκτωβρίου τοῦ 1942, εἶπε: «...ἂν ἡ Ἑλλάς ἐνέδιδε στὸ τελεσίγραφο τοῦ Μουσολίνι, κανεὶς δὲν θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ τὴν κατηγορήσει. Τὸ λέγω αὐτό, ἐνῶ γνωρίζαμε τότε καὶ γνωρίζομε σήμερον ἀκόμη καλλίτερα, τί θὰ σήμαινε γιὰ μᾶς

καί για τόν άγώνα μας ή συνθηκολόγηση αύτή. 'Ο 'Αξονας θά είχε από τότε στή διάθεσή του όλη τήν Εύρώπη για νά αναπτύξει τις γραμμές συγκοινωνιων και τα άεροσκάφη και τα υποβρύχιά του θά κυριαρχούσαν έκτοτε από τις άκτές τής 'Ελλάδας σέ όλόκληρη τή Μεσόγειο. Τό έργο τής άμυνάς μας στην Αίγυπτο θά γινόταν πολύ δυσκολότερο. 'Η Συρία, τó 'Ιράκ, τó 'Ιράν και ή Κύπρος θά καταλαμβάνονταν από τόν 'Αξονα. 'Η Τουρκία θά κυκλωνόταν. Οί πετρελαιοπηγές τής 'Εγγύς 'Ανατολής θά ήταν στή διάθεσή του. 'Η όπισθία θύρα του Καυκάσου θά ανοιγόταν γι' αυτόν. Δέν δυσκολευόμαστε νά πιστέψουμε ότι θά χάναμε όλόκληρη τή Μέση 'Ανατολή, ίσως και αυτόν τόν πόλεμο. Χάρις στην έλληνική αντίσταση μās δόθηκε ό καιρός νά αποκρούσουμε και νά συντρίψουμε έπειτα τήν ιταλική στρατιά, πού κινήθηκε από τή Λιβύη έναντίον τής Αιγύπτου, νά εκκαθαρίσουμε τήν 'Ερυθρά Θάλασσα από τα έχθρικά πλοία, νά μεταφέρουμε τήν άμερικανική βοήθεια προς τήν 'Εγγύς 'Ανατολή και νά εξουδετερώσουμε έτσι τήν έχθρική άπειλή έναντίον της. Τα άποτελέσματα τής έλληνικής αντίστασης γίνονται αισθητά ακόμα και σήμερα στους άγώνες μας. "Αν τó Στάλιγκραντ και ό Καύκασος κρατούν σήμερα, αυτό δέν είναι άσχετο προς τήν έλληνική αντίσταση, από τήν όποία έπωφελούμαστε έτσι και ύστερα από τήν πάροδο δύο όλόκληρων χρόνων. 'Ο κόσμος πραγματικά δέν δικαιούται νά λησμονήσει τα κατορθώματα των 'Ελλήνων κατά τήν ιστορική εκείνη στιγμή...».

'Επέλεξα αυτό τó απόσπασμα, διότι πράγματι προσφέρει μία πολύ ενδιαφέρουσα στρατηγικής σημασίας ανάλυση τής έλληνικής συμβολής στον πόλεμο, σέ στιγμές δύσκολες για τή δυτική συμμαχία, κυρίως για τή Βρετανία.

Βέβαια τή συμβολή αύτή δέν τήν εξαργυρώσαμε όπως και όσο θά έπρεπε μετά τó τέλος του πολέμου, εμπλακέντες στις έσωτερικές μας περιπέτειες.

Θά κλείσω με τόν θαυμασμό του άγγλου Κόμπτον Μακένζυ, όπως αναγράφεται στο βιβλίο του «'Η 'Ιστορία τής κατά τής 'Ελλάδος εισβολής των δυνάμεων του 'Αξονος, 1940-41». Γράφει: «...σε μία κορυφή τής Πίνδου ως ύψωθεϊ τεράστιος Ναός δωρικού ρυθμού, πού ή στέγη του θά καλύψει τα όστα του 'Ελληνα Στρατιώτη... 'Η αύρα των γύρω από τó Ναό βουνων, ως συγκεντρώνει πάντα σε άτέλειωτη παρέλαση όλόκληρη τή θεωρία των ήρώων, 'Αγγλων, 'Αφρικανων, Πολωνων, Ρώσων, ελεύθερων Γάλλων, 'Ολλανδων, Βέλγων, Νορβηγων και στην κορυφή τής παράταξης ως τεθεϊ 'Ελληνας πολεμιστής, τó γνησιώτερο τέκνο τής 'Ελευθερίας, πού ή κραυγή του «ΑΕΡΑ» θά άντηχει εις τους αιώνες επάνω από τα βουνά και τις θάλασσες».